

ФОЛЬКЛОРИСТИЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ СЛАВІСТИКИ

УДК 398:2-185.3](477)

Леся Мушкетик

УЯВЛЕННЯ ПРО ГРІХ ТА ГРІХОВНІСТЬ В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРИ

У статті йдеться про фольклорні рецепції поняття гріха та гріховності людини, розглянуто його наповнення, фактори обтяження порушень, виокремлено гріхи, пов'язані з церковною та мирською практикою. Серед них – релігійні заборони у святкові дні, крадіжка, вбивство, пияцтво, порушення слова та ін. З опертям на фольклорні сюжети і мотиви, персонажів показано приклади громадського осуду та покарання грішників після смерті, картини раю та пекла, народної есхатології. З'ясовано форми уникнення та зменшення гріховності людини, роль сповіді та покаяння, спокути у цьому процесі. Проаналізовано символіку і поетику, мовно-стилістичні засоби відтворення даної тематики у фольклорі тощо.

Ключові слова: гріх, фольклор, церковні, світські порушення, покарання, рай та пекло, есхатологія, сповідь, спокута.

The article is about folklore receptions of the concept of sin and human sinfulness. Their content, the factors aggravating violations are considered. The sins connected with church and secular practice are distinguished. There are religious bans on holidays, theft, murder, drunkenness, inobservance of the word, and others among them. Examples of public condemnation and punishment of sinners after death, pictures of heaven and hell, folk eschatology are submitted on the base of folklore motifs and plots, characters. The forms of avoiding and reducing human sinfulness, the importance of confession and repentance, penance in this process are clarified. Symbolism and poetics, linguistic and stylistic means of reproduction of this issue are analyzed.

Keywords: sin, folklore, church, secular violations, punishment, heaven and hell, eschatology, confession, penance.

На народне поняття гріха вплинули традиційні етосні засади українців, їх уявлення про добро і зло, морально-етичні та звичаєві приписи, поведінкові вікові і статеві норми, а також релігійні погляди, що експлікувалися в межах постулатів народного православ'я. Вивчення цих питань, які довгий час замовчувала радянська наука, дає багато для розуміння, увиразнення національної картини світу, національного характеру та менталітету українців, системи поглядів народної релігії, її перетинів з офіційною, що свідчить про актуальність і важливість студій у цьому напрямі. Нових штрихів до пропонованої тематики додає розгляд художньої рецепції згадуваних питань в українському фольклорі, на матеріалі як прозових, так і пісенних жанрів в межах як світського, так і релігійного спрямування. Отже, *метою і завданнями* нашої праці є розгляд понять «гріх» та «гріховність людини» в українській уснопоетичній традиції, розкриття особливостей їх віддзеркалення в народних творах, видів гріхів та способів їх ліквідації, їх символічного і поетичного наповнення, мовностилістичних засобів вербалізації тощо. *Об'єктом* роботи є масив прозових і віршованих фольклорних творів з означеною тематикою, *предметом* – сюжети і мотиви, де йдеться про скоєння гріхів та способи їх уникнення, покарання за допущені порушення, серед них і посмертне.

Отже, народ вважає гріхом те, що морально засуджує сам, що веде до осуду громадською думкою. Гріх – це відкрите порушення норми. На відміну від офіційного права, у середовищі селян важливішою від будь-якої правової тези була роль даного слова, його недотримання вважали гріхом. Водночас недостатньо суворим вважали закон у зв'язку з обмовою, образою честі. Загалом правові норми народу стояли найближче до офіційних правових поглядів у групі гріхів супроти життя і майна. Селянство відчувало загальну недовіру до влади, унаслідок чого прагнуло частину свого життя вивести з-під регулювання законами.

Осудження тяжкості гріха диференціювалося в залежності від місця, часу і особистості порушника. Місце як обтяжливий фактор частково пов'язували зі ступенем публічності. Більша публічність означала не лише більший сором, а й поганий приклад. Найпублічніше місце – вулиця, надто стосовно жінок. Таким локусом була також церква та її околиці, що їх вважали сакральними, зберігали атмосферу інтимності. Інтимною, недоторканою сферою вважали дім. Учинене порушення стосувалося всієї родини. На тяжкість присуду впливав і час скоєння гріха: ніч, святковий період, який таким чином міг десакралізуватися. Міра гріха може бути різною – меншою чи більшою. Присуд залежав і від статі. У залежності від епохи, змінювалися міра і значення порушення. Т. Вдовиченко так пише про мовну концептосферу гріха: «Інформаційне наповнення українського варіанту концепту ГРІХ сформували етнічні уявлення про добре й погане, визначальні особливості української ментальності та вплив загальнокультурної практики християнства. Ці уявлення репрезентовані асоціативними зв'язками концепту ГРІХ з концептами БОГ, ЛЮДИНА, НОРМА, ЗАКОН, ПОРУШЕННЯ, СОРОМ, СТРАХ, ПРОВИНА, КАЯТТЯ, СПОКУТА, ПРОЩЕННЯ, ПОКАРАННЯ, що профілюються в межах релігійного та світського шарів. В основі концепту ГРІХ лежить психологічний архетип ТІНІ, його етимологічний шар утворений значенням “кривий”, “помилка”, “шкода”» [4, с. 152–153].

Розгляньмо передусім гріхи, пов'язані з *церковною практикою*. Гріхи проти ритуального закону церкви полягали в уникненні відвідин церкви, роботі в свята, тобто «псування» свят, недотриманні пісних днів тощо. Цінувалися вияви помірності і милостині чи взагалі допомоги нужденним. У духовних віршах багаторазово наголошується, що на Страшному суді людині допоможе тільки молитва з покайням та дотримання пісних днів зі святою милостинею. П. Іванов стверджував, що

на Харківщині виокремлюють *грішні і сердиті свята*, перші з яких це переважно великі – Різдво, Великдень, які святкують, а під час других слід утримуватися від виконання певних видів праці, адже за це порушників карають святі [14]. М. Красиков говорить про т. зв. «карательні празники»: «Така назва пов'язана з уявленнями про те, що працювати у цей день (або виконувати певні роботи, наприклад, різати щось, та ще й кругле, на Головосіка) – великий гріх, покарання за який буде не на тому світі, а “тут і зараз” або у найближчий час. Свято, згідно і з церковним, і з народно-християнським світоглядом, – це своєрідна *зупинка у часі*, щоб людина підняла голову (у прямому й переносному смислах), та подумала про *небуденне, вічне*, оскільки господарство (особливо сільське) та й будь-яка серйозна робота забирає не тільки усі сили й здоров'я трударя, а й увесь його час, усі думки. Призначення свята – не просто відпочинок, можливість відновити сили, а *шанс для духовного зростання, сакральний час для молитовного спілкування з Творцем*, вдосконалення себе як віруючого завдяки осмисленню та переживанню євангельських подій. Тому робота християнина у свята – це **виклик і релігійній громаді, і самому Богу**; це навмисна *десакралізація* священного часу, *аксіологічний здви́г, утвердження “Я”* (своєї правди) над “ми” (традиціями спільноти)» [18].

В одному з наративів розповідається, як ангел записував на папері тих, хто слухав, молився у церкві, а чорт на воловій шкірі, – хто сміявся і дрімав. Він списав усю шкіру повністю. В етіологічному переказі «Дятел» Бог карає людину за працю в неділю, чоловік, що всі дні поспіль рубав дрова, за аналогією до цієї дії перетворився на дятла: «От як, братці, буде тому, хто святої неділі не почитає і Божих празників за святость не считає» [7, с. 16]. Отже, почувши стукіт дятла, людина одразу ж має згадати про цей гріх. Так, саме нагадування про кару Божу, повчальні елементи містить однойменний топонімічний переказ про

Свиридову могилу. Свирид працював у Великдень, орав волами, бо хотів мати більше статків, тож провалився крізь землю разом з худобою, а на тому місці утворилася могила.

У фольклорі поширена персоніфікація днів тижня, хвороб, пір року, свят. У книзі легенд Гнатюка свята П'ятниця – «худа та страшна, люта та остра», безжалісна і невмолима. Ходить по світу і стежить, щоб дотримувалися п'ятничних приписів. Жінку, яка місила тісто, вона провчила таким способом, що руки в тої «задерев'янили» в тісті. З іншої за рубання дров вона здерла шкіру і розвісила по всьому селу [5, 2, с. 179]. В історичній пісні за те, що Коваленко повів женців працювати в неділю, Господь покарав його руками ворогів, його спіймали і осліпили татари: «Ой десь мене Господь не простив, / Що я у неділю серпы позубив».

Язичницькі і християнські мотиви поєднані в колядці, де сонце скаржитися Богу на гріхи людей. Цей відомий апокрифічний мотив про обов'язковість пошанування недільного дня і п'ятниці увійшов у народну творчість, тут поєдналися міфологічні мотиви з релігійно-апокрифічними, органічно злилися у високохудожню поезію:

Війте, дівойки,
Божи виноски,
З Божой крові
На коруговци!
Ей скаржилося світло сонейко,
Світло сонейко милому Богу:
«Не буду, Боже, рано сходжати,
Рано сходжати, свит освичати;
Бо зли газдове понаставали:
В неділю рано дрова рубали,
А ми до личка триски прискали!»
Свиты, сонейко, як есь свитыло,
Буду я знати, як их карати,

На тамтим свити, на страшном суди.
Війте, дівойки...
Ей скаржилося світло сонейко,
Свитле сонейко милому Богу:
«Не буду, Боже, рано сходжати,
Рано сходжати, свит освичати;
Бо зли газдове понаставали:
В пятойку рано хусты зваряли,
А ми на лице золу выливали».
«Свиты, сонейко, як есь свитыло,
Буду я знати, як их карати,
На тамтим свити, на страшном суди».
Війте, дівойки...
Ей скаржилося світло сонейко,
Свитле сонейко милому Богу:
«Не буду, Боже, рано сходжати,
Рано сходжати, свит освичати;
Бо зли дівойки понаставали:
В неділю рано косы чесали,
А ми до личка волося метали».
«Свиты, сонейко, як есь свитыло,
Буду я знати, як их карати,
На тамтим свити, на страшном суди»
[22, II, с. 243–244].

Даний мотив на основі апокрифів детально проаналізував М. Сумцов [26]. З апокрифа про майстерне ткання Богородицею одягу Ісуса (він росте разом з Ісусом) постала поетична колядка міфологічного змісту, де пишні орнаментальні образи небесних світил, звірів та птахів на сорочці нагадують живі картини. До колядки увійшов і образ світового дерева з соколом-творцем на верхівці.

Стоить береза тонка, висока,
Лыстомъ широка.

Ой, Дай-Боже!
На ти берези сывъ сокиль сыдыть;
(Прип.)
Ой сыдыть же винъ та далеко выдыть;
Ой выдыть же винъ на мори корабля:
На тимъ корабли Панна Марія
Ішила кошулю своєму крулю:
Коло комара мисяць та зора;
Коло пазушки золоти ланцушки
Коло рукавцивъ – разни пташечки;
Коло пелыны туры гуланы.
Мисяць та зора будуть свитыты,
Золоти ланцушки будуть бражчаты,
Разни пташечки будуть спиваты,
Туры-гуланы будуть гуляты»
[34, с. 217].

В іншій колядці «Ой це сам газда за Богом ходить» люди порушують звичаї, «курять горілку к святому Збору», сваряться між собою, «земля Божая людям не стає». До текстів колядок увійшли й поведінкові норми колядників, дії яких у цей час ритуалізувалися, набували сакрального характеру, порушення звичаїв трактували як непошану до Бога:

В коледниках я гуляю не лиш сего року,
Всі поредки добре знаю із кожного боку:
Не повинен коледничок тютюнца курити,
Тай горівки при хрестові не повинен пити,
Не повинен коледничок дурниці співати,
Не повинен при хрестові навіть жартувати.
То є звичай християнський, треба си держети,
Треба его шенувати, а не нарушети.
Не сварімся, коледники, при хресті святому,
Якшо кому недогода, най скаже потому.
Ой ми, надто, збиралися, шоби прославити

Боже ім'я, щоб его в народі лишити.
Не сварімся, коледники, бо то нам неслава,
Бесідочку лиху пустим, а вна нам лукава
[15, с. 286].

Водночас народ висміює фарисейське благочестя: «– Не крав був чого? – Так, крав. – А жінку бив? – Так, бив. – А капості сусідам робив? – Так, робив. – Може, й постів не дотримувався? – Упаси, Бог! Хіба я нехрист, чи що?» [28, с. 31].

Серед інших гріхів слід назвати прокльони, лайки, крадіжку і розпусту. Прокльони, матірні слова, чортихання, богохульство активно засуджували через те, що це не вважали особистою справою, а образою самого Бога. *Крадіжка* є тяжким порушенням як офіційного, так і звичаєвого права. Якщо когось спіймали на крадіжстві, той мусив зі своїм «набутком» ходити по селу і просити вибачення. Злодіїв бджіл водили по селу з вуликом на голові, конокрадів – з закладеною вуздечкою і т. п. Бортних злодіїв по селах ненавиділи особливо, борті – Божий промисел, їх майже ніколи не охороняють і ніхто не важить на них. Слід було знати, що і скільки вкрадено. Однак траплялися і винятки, коли вчинок не вважали аморальним. У системі цінностей селянства приватною власністю вважалося лише те, за що вони працювали. Тому те, що дає, родить природа, привласнити не гріх. Це крадіжка дров, фруктів чи чогось із поля або ж корму для тварин. Водночас крадіжка великих тварин – доволі тяжкий злочин. Так само як крадіжка з хати, двору. Б. Грінченко писав про це у своєму творі «Серед темної ночі»: «Коноводи, поруч з паліями, були завсігди нашому селянинові найлютішим ворогом, бо вони руйнували йому хазяйство. Як вовк набігає на село, хапає, що зможе, і знову тікає, так і тії коноводи. Як до вовка не мали селяни ніякого змилювання, ніякого жалю, так не мали вони його до коновода. Аби попали, то вже так його не пускали. Що там суд! Суд його хоч і засудить

на рік чи там скільки в острог, дак що з того? Вийде злодіяка на волю та й почне мститися на людях, то ще гірше їм буде, ніж як його суд і не карав. Хіба ж мало такого бувало, що коновод, одсидівши в острозі, приходив у те село, де його піймано, та й палив його так, що й зовсім усього рішались люди? Через те селяни карали такого злодія самі» [8, 2, с. 233]. Він наводить приклади жорстокої розправи селян над крадіями, коли часто доходило і до вбивства.

Важлива й особа злодія, крізь пальці дивилися на витівки парубків, менше вимог було до дітей. Для чоловіків крадіжка означала більший сором, ніж для інших. Зважали і на особу постраждалого, у багатих можна було забрати більше. Майже особлива мораль стосовно цього була в наймитів, строкарів, челяді. Побутувало чимало казок про вмілого злодія. Не гріх було вкрати у пана. Про привласнення чужого складено чимало народних афоризмів. Це передусім засудження вчинку, запобігання скоєному: «Хто раз украв, той довіку злодій»; «Краденим добром не забагатієш»; схильність до поганих вчинків: «Замкни перед злодієм двері, а він у вікно лізе»; викриття злодія: «І злодія не було, а батька викрадено»; «Я вам, куме, не кажу, що ви украли, але таки верніть те, що взяли»; неухильність його покарання: «Злодюга попадеться як не тепер, то в четвер; злодійська солідарність: «Рука руку мие, а злодій злодія криє»; «вміння» красти: «Майстер до чужих тайстер»; «Цуп-луп та й в кишеню»; «Умочив руку в гречану муку»; «Де ви мого батька піймали? – У коморі! – Е, у коморі! Ви його у степ пустіть та піймайте!».

Щодо гріха *розпусти*, то найсуворіше засуджували за дві великі групи порушень, пов'язаних із сексуальністю: це статеве життя до одруження і розлучення. Окрім релігійної неприпустимості, в обох гріхах передусім вбачали загрозу інституту шлюбу: у першому – ризик реалізації заміжжя, у другому – порушення стабільності вже реального шлюбу. У переказі «По-

дорож по небі і пеклі» чоловік потрапляє до пекла і там бачить пекельні муки грішників. Серед них і ті, хто туди потрапив за розпусту, гультяйство. Відомо, що церква засуджувала вечорниці, досвідки, спільні гуляння молоді. Однак важливо вчасно схаменутися: «Ти любив до корчми ходити, у неділю на музики ходити, бо ходив на всекі розпусти, на вечорниці. Видиш, куди тебе водило? Єк би Господь не змисерднів си над тобою, то був бис пропав на вічну пропасьть. Через те, що ти засьлюбував і відступив від гріха, Бог тебе усокотив від вічної тої прорасти. Но диви си, сарако, і паметай, що бис більше не согрішив, бо то твоя смерть» [5, 2, с. 73]. Дмитру по поверненні наказують повчати своїх приятелів не грішити, не пити й «провадити пустоти», а молитися і працювати. У жартівливих віршах-ораціях про пекельного Марка гріх розпусти злучено з лінивством та неповагою до людей:

Був ледар завзятий,
Батька й матир не поважав,
А все тильки пыв та гуляв;
На улыцю до дивчат першым поспишався,
Ау церкви послідним зоставався,
Щоб мерщій можна було втикаты,
Як пип на выход почне благословляты;
З чужими жинкамы женьхався,
Та старых людей цурався,
За его буйною головою
Не було никому спокою

[11, 4, с. 57].

За цілу низку гріхів, як проти церкви, так і проти громади, Бог карає героя «Думи про Олексія Поповича», тут його гріхи викупляються щиросердним покаєнням та молитвою. Розбурхане море вгомонюється і завдяки язичницькому жертвопринесенню, краплинам крові грішника. Загроза смерті, загибелі не лише самого козацького очільника, а і

його товаришів за вчинені ним гріхи, примушує отамана переосмислити власне життя, свої вчинки, усвідомити свою гординю, покаятися у відмові від Божих заповідей і поклатися на Божу волю:

Я-то, – каже, – брата, з Пирятина-города виїжджав,
З отцем, із маткою прощення не приймав,
Брата старшого за брата не мав,
Худими словами його називав,
Близьких сусідів хліба-солі збавляв
З двора виїжджав,
Та свого отця і матір стременами в груди поторкав;
І добрим конем своїм вороним по вулиці пробігав –
Чужих діток розтурчав,
Кров християнську на сиру землю проливав;
Мимо церкви їхав, мимо святого Миколая, шапки не знімав,
На собі хреста не покладав, –
Лиш я то на свого коня вороного доброго молодецького поглядав,
На своє здоров'я козацьке молодецьке ізмагав.
Коли б мені бог поміг у добрім здоров'ї у сій потребі сходити,
То міг би я отцевську й матчину молитву шанувати й поважати,
Рано й пізно споминати,
Отця й матір почитати,
І брата старшого за рідного отця в себе мати,
І близьких сусідів хлібом-сіллю наділяти,
І чужих маленьких дітей на вулицях стрічати,
Шапку здіймати,
Низький поклон оддавати,
І на все добре научати

[30, с. 89–90].

За церковними канонами за щире покаяння, надто в гріху перед батьками (п'ята заповідь «Шануй батька твого і матір твою, і добре тобі буде, і довго житимеш на землі») героєві прощаються всі гріхи:

То отцева і матчина молитва із дна моря душу виймає,
Од гріхів смертних одкупляє,
Перед праведною судією поставляє,
Ей, то годиться отцева й матчина молитва чумакові в чумацтві,
Козакові в козацтві,
Багачеві в багацтві
І на Чорному морі
І на суходолі

[30, с. 91].

Убивство вважали найбільшим гріхом, окрім ненавмисного, під час бійки. Усвідомлення вчинку як гріха зупиняє людину: «Коби я міг ту дитину задушити. По тому роздумався однаково, що буде гріх» [16, с. 47]. Народ вважає, що вбивство має бути неодмінно покаране, людьми чи Богом, за гріхом слідує покарання: «– У, – кажуть люди – ти великого гріха вкусив. Ти лиш одного брата маєш. Вся твоя худоба минеться, та й поле минеться, та й тебе не стане» [31, с. 172]. Оповіді про покарання за гріхи сягають своїм корінням у ранні століття людської цивілізації. Частиною діалектичної картини світу є наріжна ідея, згідно з якою розбалансовані справи з часом мають зрівноважитися, порушення моральних приписів рано чи пізно матиме наслідки, скоєний гріх – навіть після тривалого періоду – треба неодмінно виявити, щоб покарати. Свідками гріха можуть бути не лише люди. Так, від Іберійського півострова до східних слов'ян в європейській культурі широко поширений наратив про журавлів Ібіка – давньогрецького поета та співака VI ст. до н. е., який під час подорожі був убитий розбійниками. Свідками злочину стали лише журавлі, що пролітали високо в небі. Згодом розбійники увійшли до міста, де на площі громадяни чекали прибуття славетного поета. Несподівано у небі з'явилися журавлі. Злочинці перелякалися, взяли тікати і цим себе викрили. Ця легенда стала широковідомою завдяки баладі Фрідріха Шиллера «Ібікові журавлі».

Такі історії є і в українців. У переказі «Перекотиполо – свідок» чоловік через заздрощі вбив у полі свого товариша-заробітчанина і забрав його гроші. Той перед смертю промовив, мовляв, перекотиполо – будь свідком. Убивця розбагатів, одружився, якомсь із жінкою поїхав у друге село і побачив, як полем пливе бабине літо. Він засміявся, згадавши давній випадок. Жінка почала розпитувати, він довго не зізнався, а потім усе розповів. Жінка комусь переказала цю історію, і вбивцю заарештували [19, с. 141]. В іншому творі «Кара за вбивство» гайдамака вбиває свого батька, за це йому небо призначило покарання через сорок років. Згодом він став чумаком, блукав світом, та покарання його таки наздогнало. Куплена на базарі свиняча голова перетворилася на чоловічу, батькову. Люди побачили це, і він зізнався у гріху й потрапив до в'язниці. У даному разі провину покладено і на його батька, адже він не навчив сина жити правильно, надміру пестував [19, с. 142]. У переказі «Кроваве тісто» змальовано, як газда убив і закопав наймита, а на тім місці посіяв пшеницю. Люди питали його про слугу, та він відказував, що не знає, де той. А Бог явив своє чудо. Зійшла пшениця, скрізь зелена, а там, де похований наймит, червона. Женці пожали, змолотили, вишло червоне борошно. Жінка замісила тісто, на споді тісто, а зверху кров. Тож чоловік розказав, як усе було, і визнав, що на нього чекає Божа кара, попросивши жінку молитися за нього, а він буде покутувати гріх. А потому здався до в'язниці. У кінці моральний урок з історії: «І так, хто зле дьлайи, завши Бог за зле карайи. Най сьи ніхто до злого не допускайи, най куждий правдиву віру тримайи» [5, 2, с. 115]. На думку І. Брильової, форма покарання розкриває зміст гріха, опредмечує, «уречевлює» його суть. Дослідниця виокремлює найхарактерніші типи асоціативного зв'язку гріха і покарання за нього: 1. Форма покарання маркує той орган людини чи ту її здатність, за допомогою якої скоєно гріх; 2. Покарання відтворює,

«дублює» характер гріховної дії; 3. У час здійснення покарання присутнім є певний атрибут, пов'язаний з ситуацією скоєння гріха, що вказує на причину покарання грішника; 4. Форма покарання через вогонь асоціюється через сему «печіння» з глибинною суттю гріха загалом, етимологія якого, за однією з версій, пов'язана з дієсловом «гріти». Відображення концепту «гріх» у предметних, чуттєвих образах підтримується у фольклорних творах і на рівні мови через атрибутивну і предикативну сполучуваність назви «гріх». Домінантами в образному втіленні концепту «гріх» виступають нечистота, бруд, морок, чорнота, умертвіння, борошно, біль, вогонь, печіння, тягар, гніт, полон, кайдани [3, с. 19].

У народних пареміях йдеться про те, що гріховність є екзистенційною: «Не рад чоловік грішити, та мусить»; «Солодко грішити, гірко покутувати»; «Без смерті не вмерти, а без гріха не жити», є тут і модифікації біблійного постулату про засудження інших («не шукай пилінки в чужому оці, коли не бачиш колоди в своєму»): «Самі в гріхах, як в реп'яхах, ще й людей судять»; «Лиш чужими очима можна бачити свої гріхи»; «“Тату, не лізьте з постоломи на престол!” – “Нічого, синку, аби душа була чиста!”»; вислови про тяжкість гріха та спокуту тощо: «Гріх не личком зв'язати та під лавку сховати»; «Хто плаває у гріхах, той утопиться у смутку»; «Чоловік може грішити, а тільки Бог може простити»; «Рада б душа до раю, та гріхи не пускають», «Не мішай грішне з праведним» та ін. Гріх позначається і загальнооцінним словом *неправда*: «Всяка неправда – гріх».

З релігійних постулатів народ засвоїв тезу про стримування гріхів у сув'язі з релігійною чесною надією, тобто надією на милість Божу, його милосердя і справедливість; віру в утіху після смерті, вічне життя в Царстві Божому. «Так то Господь Бог казав: – Хто майи кипський полудинок, то буде мати льпшу вечеру, а йак йиднаково Богу дькикуйу за зле і за добре, то

в такім чоловіці Панбі нїгди не забуди. А котрий замолоду бідуїи, на старісьть буде панувати; і Бога усеґда треба просити, ци з рана, ци з полудньи, ци устайиш, ци льагайиш, а усеґда з Богом. Тїлько то йист, жи йака комашка найменча, тож ви собі льуди, мислити, шчо у нїи Бог ни памньитайи? Бог усеґда йист на каждїм місци і усно дайи і усьо видит і усьо промишльайи, а хто кого кривдит, то він йиго нїгди скривдити ни годин» [5, 2, с. 192].

Праведники за достойну поведінку здобувають спасіння душі, ідуть в рай, а грішники – у пекло. У народних казках і віршах розгортаються страхїтливі картини пекла і божественні – раю. Кара падає передусїм на багатих людей, панїв за їхню немилосердність: «То все пани, синку, такі ж, як і ті, що ти возив. Перший мав гори хліба, але коли бідні голодували, він нікому не давав. Другий жалїв навіть води, коли на його полі працювали у спеку. Той, що біля вогню лежав і було йому холодно, мав свій ліс, але він убивав людей, якщо когось спїймав із в'язанкою у своєму лісі. Той, що лежав коло грошей і просив грошей, ніколи жебракам не давав милостинї і не позичав, лише грабував бідних. То дивися, у тебе буде всього досить, але якщо до тебе хтось зайде і чоґось попросить, то аби ти нікому не шкодував дати» [25, с. 28]. На думку М. Бердяєва, уявлення про пекло близькі до нормативів древньої етики помсти: «Ця ідеалїзація і сублімація помсти як релїґійного і морального обов'язку отримує своє метафізичне завершення в ідеї пекла» [2, с. 96]. У зв'язку з покаранням багатїїв за знуцання з людей в іншому світі, либонь, можемо говорити про т. зв. ресентимент (Ressentiment – вторинне переживання), цей складний психофізичний комплекс розробив Ф. Ніцше, він вважав його мотивом моралї. У даному випадку переживання фрустрації, ненавистї, праґнення помсти, не маючи нагоди реалїзуватися в адекватних вчинках, трансформується, і безсилля перетворюється на силу, наприклад, людина вірить в роз-

плату за свої образи на тому світі. Таким чином ресентимент отримує ідеальне втілення, відчуття відділяється від конкретних осіб, соціального становища тощо.

Покарання у пеклі здійснюється за принципом «По гріхах воздасться» однак ступінь покарання більший за самий гріх. Так, у казці «Чабанування у святого Миколая» ті, хто не давали бідному їсти, весь час голодні; хто не давав пити, постійно відчувають спрагу; голі за свого життя не давали нікому сорочки; ті, кому затісно, не приймали бідного на ніч. За багатство та насолоду багатії продають чортові душу і той її забирає до пекла, де стоїть нестерпна спека, кипить смола і мучаться душі. Пекло може описуватися з жахливими натуралістичними подробицями – за згубу невинного пані переливає кров з однієї бочки до другої, дівчина їсть дитину, і все це щоразу повторюється, тобто покарання є довічним. В. Петров мотив про з'їдання дитини пояснював так: «Неплідна матір, що втратила дітей своїх, уподібнюється до свині: як свиня з'їдає своїх поросят, так і ця грішна жінка з'їла своїх дітей. Мотив ненароджених дітей виразно ґрунтується на порівнянні грішної неплідної матері зі свинею, що так само їсть своїх малих. Це побутове реальне порівняння розвинулось в цілу легенду» [23, с. 201–214].

Великим гріхом, надто з погляду церковної моралі, були аборти. Марко Грушевський писав про уявлення, що перешкоджали «замкненню дітей»: «З огляду на це, як нам видається, головною причиною, яка стримувала жінок йти на такий крок, був страх згрішити дітовбивством, “загубити дитячу душу”. Другим чинником, який міг стримувати жінок від абортів – страх посмертної долі ненародженої, а тому й нехрещеної дитини... вони через те, що не були народжені, не можуть досягнути царства, даремно плачуть при його брамі і відгрозуються, що заступлять своїй матері вступ, коли вона добиватиметься до царства, та відошлють її до пекла» [9, с. 283]. В на-

ративі «Подорож по небі і пеклі» перераховано гріхи: «...бо я видів такі знайомі люди, що на сім світі грішили горілкою, п'яничили, блудство провадили, людей шахрували, ненавиділися одне з одним» [32, с. 221]. Тут горить вогонь, тече смола, все охоплене великим страхом. М. Сумцов вважав, що в основі цих оповідей лежать різні релігійні джерела: «В південній Русі християнські легенди про сходження Спасителя, апостола Павла, святих угодників Божих і навіть простих смертних у пекло, про їх повернення і оповіді про пекельні муки отримали велике поширення, либонь, не лише під візантійськими і південнослов'янськими впливами, а й під впливом католицького заходу» [26, с. 133].

П. Куліш у своїх «Записках о Южной Руси» виклав спогади старих людей, що «обмирали», тобто впадали в клінічну смерть і, прийшовши до тями, розповідали, як побували на іншому світі. Про це йдеться у наративі «Странствування по тому світу». Так, баба Дубиниха розказала, що в неї у головах стояла смерть, замахнулась косою, і душа її вилетіла у вікно, бо в двері не пускали гріхи. Повернувшись з того світу, баба описала страшні пекельні муки: дві собаки гризуться – це рідні брати, що сварилися за життя. Чоловік горить у полум'ї і мерзне, бо не пустив подорожнього зимою в хату і той замерз. Інший лежить коло криниці і просить-кричить напитися, бо жарко. Сам він не дав старцеві в жнива напитися води. «І хто як на сім світі заслужив, те й на тім світі приймає». В іншому оповідання душі сидять на тому світі за столами: хто старцям подавав милостиню, то все поперед ним і лежить: чи кільце ковбаски, чи шматок хліба. Є тут і мотив про Орфея. Старий титар Онисим хоче витягти з пекла свою матір, що трималась за цибулинку, яку вона за життя дала жебракові. Мати схопилась за стрілочку, та грішні душі начіплялися на її плахту і намітку, і стрілочка порвалася, мати впала в гарячу смолу [13, 2, с. 307–308]. Схожі легенди є й в інших народів.

Є. Карський писав: «У всіх цих легендах постулюється думка, що треба бути милостивим до жебраків: милостиня дається не їм, а самому Богу; навіть нікчемна милостиня, у вигляді кущика цибулі (цибулька) може врятувати людину від пекельних мук; при цьому треба мати добре, незаздрісне серце» [17, с. 476]. П. Куліш згадував, що люди щиро вірили в оповіді про посмертні пригоди, переповідали їх одне одному. Певною мірою це був спосіб маніпуляції церковниками людською свідомістю шляхом залякування і стримування. В основі вчення Христа лежить любов, а ідеї про рай і пекло були вигадані пізніше. Та чи є гуманною теза про *довічні* пекельні муки людини за окремих вчинок, гріх, яка звироджена уява могла придумати такі жахливі картини! Про експлуатацію ідеї майбутнього покарання на тому світі, образи пекла та раю свого часу писав П. Житецький [11, 3, с. 388–408].

Ідея двоїстості людської природи відбилася у релігійних бінарних «тварне-божественне», «матеріальне-духовне», «низьке-високе», «скінченне-нескінченне». Ще Платон писав про протиставлення: людина розумна-нерозумна. Душа, яка піклується тільки про тимчасові та минулі потреби тіла в широкому розумінні (влада тощо), названа нерозумною, на відміну від душі розумної, що прагне осягнення істини, добра, любові, краси, тобто надбання тих якостей і рис характеру, які свідчать про рівень духовного розвитку людини. Ця позиція відстоюється в ранньохристиянській концепції подвійної природи людини, шляху вдосконалення себе в добродетельності. У середньовіччя ця теза набула змісту, який перешкоджав духовному розвитку людини, абсолютизуючи крайні положення дихотомій, акцентуючи увагу на гріховності людини і руйнуючи її цілісне уявлення про себе саму [6, с. 6].

Гріхам і їх покаранню присвячено чимало духовних віршів. Народні вірші, пов'язані з апокрифічною літературою про життя святих та псалми на біблійні теми, – половина репертуару,

який виконували народні співці: «Апокрифи передусім проникли в грамотну частину населення, в середовище духовенства, а далі перейшли в глибину народу шляхом усної передачі. Хранителями і поширювачами апокрифічних сказань і пісень були переважно духовні особи, частково козаки, які близько стикалися з духовенством, а далі вже народні співці, бандуристи і лірники» [26, с. 17]. П. Житецький писав, що старці-каліки «були щирими проводирями гуманних ідей християнства в маси народні» [11, 5, с. 159]. В основі віршів лежать книжні повісті більш-менш церковного походження. Тут знаходимо чимало рядків про викриття гріхів та протилежний їм перелік добродієностей. Переважає етична оцінка, і не тільки. Усе прекрасне є й етично досконалим. Звучить протиставлення добра і зла, правди і кривди, праведності і гріха. Г. Разумцева пише: «Незважаючи на пробіски філософської рефлексії, характерною рисою народної моралі в духовних віршах у цілому залишається своєрідний “етичний номіналізм”, що виражається в уникненні загальних абстрактних понять, прагненні до їхньої моральної конкретизації. Поряд із граничною конкретністю моральних розпоряджень “етичний номіналізм” духовних віршів відрізняється ще однією своєрідною властивістю: “моральним контрапунктом” народної свідомості. Це відбивається в тому, що максими, сентенції, прислів'я будуються на основі різкого протиставлення протилежних моральних понять: добра – зла, любові – ненависті, правди – неправди, щастя – нещастя, багатства – бідності» [24, с. 13].

Так, твір «Плач, душе» є, властиве, попередженням людини, людської душі про пекельні жахи. Тому слід молитися, відпустити гріхи, навіювані дияволом. У вірші «Родичі і діти» зображено родинні гріхи, непошану до батьків, за що теж людину чекає Божий суд: «Которий чоловік отця й матку зневажає, той чоловік грішний, він щастя не має». Вірш насичений релігійними реаліями, церковною лексикою, інвективами до Христа,

який зветься також «Йсусе крижований, Христе, Пане, Йсусу Назарянський» тощо. Звучить засторога, що всі рано чи пізно мусять помирати, покидати багатство, яке на тому світі буде непотрібним. На основі давнього апокрифа «Видение апостола Павла» складено колядку «Стихи о грешной душе», де сказано, що грішники:

Ті мут на віки в смолах кіпіти,
В смолах кіпіти, в пеклі горіти,
Ніколи царства не мут видіти,
Ой не мут, не мут царства видіти!
[10, 4, с. 145].

У віршах звучить теза про терпіння, достойне перенесення страждань, за що по смерті буде віддяка.

У збірці Драгоманова «Малорусские народные предания и рассказы» згадано т. зв. святі листи, які носять на тілі, у другому листі викладено напучування Ісуса людям, «Наука господня»: «Я Ісус Христос, син Божій, приказую вам, абийсьте день недільний і свята святкували, і жадних робіт не робили, і коріння в городах своїх не копали, і на пожиток собі не обретали, абийсьте до церкви ходили, як старії, так і малії... абийсьте милостиню давали, убогими не гордили, сиротами не бридились, старців не забували, сліпих калік не оставляли; абийсьте батька, неньку і старших шанували і абийсьте так чинили, як я вам приказую, то добрий час поживете на землі. А як не будете чинити, як я вам приказую, то буду вас карати голодом мором і війною тяжкою, і побуджу царя на царя, короля на короля, пана на пана, місто на місто, батька на сина, матер на дочку, брата на брата, сусіда на сусіда, ідного на другого, і буде миже вами велика кривавиця, і тогді вас усіх вас усмиру і пиху вашу підійму через гріхи ваші» [21, с. 169]. Христос обіцяє карати вогневою карою, громом, блискавкою, птахами злими, наглою смертю тощо. Наказує не свідчити на іншого, вірити словам і

лист читати і переписувати <...> тоді гріхи простяться. Навіть такому чоловіку, у якого «гріхів, як у морі піску, як листя на дереві і все йому відпуститься, щоб пізнали мій гнів і справедливість» [21, с. 169]. Бог у цьому творі радше нагадує жорстокого, мстивого Бога Старого Завіту. Декалог Мойсея або Христова заповідь «Возлюби ближнього свого!» репрезентують імперативну мораль, у той час як повчання Христа у його проповіді на горі, так звані заповіді блаженства – виразно демонструють оптативні етичні настанови: «Блаженні вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне. Блаженні засмучені, бо вони будуть утішені. Блаженні лагідні, бо землю впадкують вони... Блаженні миротворці, бо вони синами Божими стануть. Блаженні вигнані за правду, бо їхнє Царство Небесне» (Біблія Мт. 5.3–5, 9–10).

Грішні вчинки людей мають стримуватися і візіями апокаліпсису, народна есхатологія малює фантастичні, химерні картини в оповіді «Признаки кінця світа», який розпочнеться тим, що сім років не буде дощу. Ворогуватиме цар на царя, брат на брата, отець на сина, син на вітця і всі люди зненавидяться. Чорт буде звільнений з ланцюга, на якому його прип'яли до кінця світу. Казатиме, що він Бог і ходитиме світом, підмовлятиме людей, щоб підписалися йому. Чорти зітнуть голову святому Іллі, одна крапля крові впаде на землю і все згорить на попіл, повіє вітер і гори зрівняються з долинами. Тоді ангели затрублять у труби і всі мертві ставатимуть на суд. Прийде Бог, буде судити і скаже, щоб праведники йшли в рай до його отця, а грішники в пекло, за те, що: «Був єм голодний, не накормилисте мене, був єм прагнучий, не напоєлисте мене, був єм наг і не приоділисте мене! – А ви скажуть: Ми тебе, Боже, не виділи! – А не виділисте мене, то сте виділи ближнього свого!» [5, 2, с. 192]. В іншому варіанті свята Покрова шиє ризу від початку до кінця світу з одягу, який жертвували церкві чи бідним людям. Вона накриє ризою грішників, які йтимуть до пекла. Кому вистачить ризи, спасеться, решта – ні.

У народних творах описів раю набагато менше, його ідилічні картини наповнені як християнськими, так і народними елементами, символами в описах щасливого і безбідного існування. Уявлення про рай бувають доволі наївними: там завжди тепло, тече молоко, є «масло, пироги, голубці, калачі, булки, всяке є», тут літають голі діти з крилами – ангели [10, 5, с. 36]. Це може бути «дуже красна ясна хата» («Подорож по небі і пеклі»), а в ній зелений стіл з полумиском, а в ньому щось дуже запашне, що пахло «як садовий цвіт після дощу, коли сонце його зігріє». Бог являється чоловіку як «Обрас чоловічий, такий красний, що мило на него подивити си» і дозволяє їсти з полумиску, бо праведник достойний раю. Рай і пекло можуть оприявнюватися як два колодязі, в одному «... смола там кипить, огонь горить страшенний, а в огні гад усякий кишить, жаби, ящурки, чорти рогаті скачуть, гарячими щипцями головешки таскають, залізними ложками смолу кипячу набірають». Інший: «Стоїть у гарненькому чистенькому березнячку, кругом кущі всякі зелені понасажувані, квітки всякі, яркі та пахущі поміж зеленою шовковою травою ростуть. У куцах солов'ї, птахи всякі щебечуть, да так голосно, так гарно, що вмер би та слухав. А в колодезі, Господи, хлопчики та дівчатка маленькі сидять, в білий як сніг одежі, з довгим білим волосьєм, да такі прехороші, що все б дивився на них. Пісні співають, в труби грають, да так хорошее, сладко гласно, що й не одійшов од їх. Коло їх страва всяка смачна поставлена, напитки всякі, яблуки, груші, виноград... всього, всього, аж слюна в мене покотилась» [21, с. 119].

У казці «Служба трьох братів у бога; рай і пекло» (СУС471**) [27] органічно злучилися релігійні та типово казкові модули. Так, роль доброго помічника виконує сам Бог, що сидить у лісі в маленькій хатці, персонажі стають до нього на службу, пасуть овечок, які виявляються людськими душами. Найвищою нагородою для героя стає перетворення його на овечку, тобто

чисту душу, тоді як брати попросили в бога багатства на землі. У казках присутні й інші релігійні символи – білий голуб, що символізує душу, здихаючий пес, як певний ступінь мерзоти, вгодовані (тучні) воли на «худому пасовиську», худі воли на пишному (тучному) пасовиську, які символізують скупія та бідну людину тощо.

Отже, як бачимо, селяни намагалися осмислити релігійні твердження у власних вимірах, модифікувати, профанізувати їх, наповнити описи потойбічного життя реаліями власного побуту. У дослідженні В. Антоновича наведено менш канонічні, реалістичніші спроби іконічного зображення пекла: «Особливий простір для вигадливості маляра був ще при малюванні страшного суду: драконова паща, куди спроваджуються грішники; біля неї малюється комічний, а не грізний чорт; тут же нерідко знаходила місце й власна сатира, а іноді підписувались й імення грішників, напр., малювався ткач Іван з основою, що її вкрав. Є й такі образи, де архангелів Михайла й Гавриїла намальовано в запорожському убранню, або грішників у пекло спроваджують запоріжці і самі ж таки стережуть двері в рай» [1, с. 99].

Такі пародійні описи увійшли і до усної словесності, де Бог і святі діють як звичайні люди з їхніми вадами і помилками. Комічними персонажами є чорти, яким перепадає на горіхи і від героя, і від Бога. Житецький писав: «У нас нема досить підстав одмовлять нашим предкам в релігійній побожності. Боротьба за віру батьків, “Благочестіє”, як говорили в старовину, заповняє багато сторінок в історії українського народу. І одначе ми не бачимо в цих віршах церковної регламентації і відповідної витриманості. Навпаки, бачимо в них зовсім вільне і, сказати би, смішне поводження з сюжетами, котрі складають святощі християнського віруючого чуття. Чи можна без всякого сумніву сказати, що в них нема цього чуття? Нам здається перш за все, що в них є особливе чуття, власне чуття міри, котре ке-

рує думками письменника в тих випадках, коли він бажає, як кажуть люде, “не передати куті меду”» [12, с. 63]. Трагічний сюжет потрапляння людини до пекла пародіюється в народній казці «Солдат у пеклі» (СУС–804В** *Невгомонний солдат потрапляє до пекла*). Тут чорти з великими труднощами позбуваються солдата (москаля), котрий примандрував до пекла і допікає їм карколомними витівками. Гумор досягається різними засобами, зосібна грою слів: тепло-пекло, душі-галуші. В іншому сюжеті дотепно змальовано картину бюрократичного пекла, де святий Петро бере хабарі і свариться з чортами: «Чорти зірвалися з місця і – гайда громадою до неба. Влетіли просто до канцелярії. Святий Петро сидів за столом і рахував гроші, які взяв від одної великої пані, що відкупилася від пекла. Він згорнув гроші в куферок, сів на нього й питає чортів: – Що скажете? <...> Сюди ніхто не залітав! – Дайте спокою, бо покроплю вас свяченою водою, – мовив святий Петро. Чорти заверещали: – А ти нас не пужай!..» [33, с. 142].

Образи раю та пекла проєктують на повсякдення, інспіруючи соціальний протест: «Йедньі кажут, шчо на сім сьвітї пекло, а на тамтїм рай; а другї кажут, що на сїм сьвітї усьо: йак прийдеш до пана, а пан бабрайе сї у гроших так йак хлоп у полові, то йе дльа него рай; а прийди до бідного, а у него йе кількоро дьїтей, а усї плачут йїсти, а він не майе шчо дати, то значит пекло» [5, 2, с. 210].

Гріхи можна зняти молитвою, постом і щирим покаєнням. В. Малахов пише: «Засвідчення розкаєння перед Богом (для віруючих) і людьми є *покаєння*. В більшості культур і релігій покаєння здійснюється у канонічних формах або ж принаймні з використанням деяких усталених елементів (наприклад, цілування сирії землі тощо). Власне моральний сенс цього полягає в тому, що щиросердність розкаєння має бути доведена довершеністю покаєння, його „виконаністю” аж до останньої літери, останньої крихти.

Справжнє покаяння завжди є важкою справою для людської душі, котра має переборювати власні дурні нахили, потяг до самоствердження, гордість. Ця важкість, що її повинна здолати душа задля свого виправлення, є її *покута*. Людина, яка розкалася, мусить спокутувати свої провини – відробити, вистраждати (“страдати” старослов’янською й означає “важко трудитися”), відбути хоча б умовний еквівалент заподіяної шкоди. Нарешті, кінцеве виправдання особи, що спокутувала, називаємо *спокуютою*. Принципове значення має те, що ні розміри й характер покути, яку треба відбути, ні можливість вважати певну провину спокутованою не можуть визначатися в однібічному порядку суб’єктом, що провинився: спокута як феномен людського буття існує лише в конкретній системі моральних відносин. Ніхто не може вважати, що він спокутував свій гріх, поки для цього немає чітких підтверджень ззовні: з боку людської спільноти або ж служителів Церкви – коли йдеться про сферу релігійної моральності» [20, с. 238].

Недарма в народній обрядовості існує «прощений день масляної після розгульного тижня». У наративах за гріхи може призначатися спокута – тяжке завдання, яке грішник має виконувати протягом багатьох років, після чого гріхи йому відпускаються. Особливо тяжке покарання чекає за завдання смерті, надто батьків. Гріх відпускається також постом і молитвами: «Може, ми грішні, й через те не маємо щастя. Знаєш що? Спробуй попостити два-три понеділки» [28, с. 211]. Грішник може спалити себе за гріхи, а потім знову відродитися. Та найбільший смертний гріх – убивство батька й матері навіть спокутувати неможливо. В одному з творів про великого грішника йдеться про вбивство багатьох людей, серед них і батьків, гайдамакою, який вирішив сповідатися у гріхах. Коли піп відмовився, він убив і його. Нарешті він знайшов такого священнослужителя, який призначив йому покаяння – поливати ротом яблуньку, вона має вирости і дати плоди, це його гріхи, їх слід

струсити. Він спробував, та два плоди – за батька й матір залишилися на гілках. Тож прощення він не отримав. Джерела подібних легенд, казок тощо криються ще в оповідях Едипа, сказаннях про зрадника Юду, Андрія Критського, папу Григорія, апокрифах про розбійників, які оберігали дерево для хреста Господня і покаялися. Інколи уявлення про спокуту виявляються доволі наївними. Так, за «старунок» можна уникнути пекла. Жінка дає грошей, щоб правили за неї по церквах, жебракам тощо, щоб молилися, тоді вона викупляється з пекла.

Великим безчестям і гріхом вважали *пияцтво*, адже пияк ставав поганим робітником, втрачав моральну подобу, занепащав родину, чинив сором громаді, бо, як казали в народі, «видавав свою душу дияволу». В одному з духовних віршів показано, що пияк – це грішник, він грішить, і цим доводить себе до біди:

Пішов грішник в єврейський дом
Хмелю укусить;
Хмелю укусив – грішити змусив,
Ум погубив.
У неділю бардзо рано
Не пийте вина,
Бо в тім вині бруду много
То й зведе з ума

[22, II, с. 128].

Недарма горілку й тютюн, за народними оповідями, вигадав чорт, який в уявленнях селян є інспіратором, призвідником усіх людських гріхів. З чортами у сув'язі всі негідні вчинки проти моралі та порядку. Функції чорта досить широкі, а його діяльність украй різноманітна. Головне її спрямування – шкідництво, він приносить людям матеріальні та ін. збитки. Зображення чорта в різних жанрах децю відрізняється, коливається від страшного до смішного, однак ця тема заслуговує окремого дослідження.

Отже, гріх є сумою вчинків, які негативно оцінює спільнота, це відкрите порушення норми. Осудження тяжкості гріха диференціювалося в залежності від місця, часу і особистості порушника. Виокремлюються гріхи, пов'язані з церковною практикою (часто в народній обрядовості), а також такі, як прокльони, лайки, крадіжки і розпушта, та найбільшим із них вважали убивство, окрім ненавмисного, під час бійки. Великим безчестям і гріхом вважали пияцтво, адже пияк ставав поганим робітником, утрачав моральну подобу, занепащав родину. Різноманітні порушення норми відбилися у численних фольклорних творах. Народ визнає – гріх має бути неодмінно покараний, людьми чи Богом. Гріхи можна зняти молитвою, постом і щирим покаанням, спокуютою – складним завданням, про що складено чимало апокрифів та духовних віршів. Праведники за достойну поведінку отримують спасіння душі, ідуть в рай, а грішники – у пекло. Покарання у пеклі здійснюється за принципом «По гріхах воздасться», однак ступінь покарання більший за сам чин, грішників чекають страшні муки і торттури (оповіді людей, що «обмирили»). Зловмисні вчинки мали стримуватися і візіями апокаліпсису, народна есхатологія малює фантастичні, химерні картини кінця світу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович В. Три національні типи народні. *Антонович В. Б. Моя сповідь : Вибрані історичні та публіцистичні твори / упоряд. О. Тодійчук, В. Ульяновський.* Київ : Либідь, 1995. С. 91–101.
2. Бердяев Н. А. О назначении человека (Опыт парадоксальной этики). Париж : Современные записки, 1931. 318 с.
3. Брилева И. С. Концепт греха в структуре фольклорного произведения : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Москва, 2007. 25 с.
4. Вдовиченко Н. В. Вербалізація мовно-етичних концептів в українській мовній картині світу : дис. ... канд. філол. наук. Одеса, 2015. 22 с.
5. Галицько-руські народні легенди : Зібрав Володимир Гнатюк. *Етнографічний збірник.* Львів, 1902. Т. XII. Т. 1. 219 с.; Т. XIII. Т. 2. 288 с.

6. Гальченко Г. І. Принцип природовідповідності як утвердження пріоритету духовно-моральної складової у вихованні особистості (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. ... канд. філос. наук. Харків, 2005. 19 с.
7. Грінченко Б. Д. Из уст народа : Малорусские рассказы, сказки и пр. Черниговъ : Земская Типография, 1901. 488 с.
8. Грінченко Б. Твори в двох томах. Київ : Вид-во АН УРСР, 1963. Т. 1. 604 с. Т. 2. 592 с.
9. Грушевський Мр. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу. Київ : Либідь, 2006. 256 с.
10. Гуцульщина : Четверта часть / написав проф. В. Шухевич. Львів, 1904. 272 с. ; П'ята часть 1908. 300 с.
11. Житецкий П. Малорусские вирши нравоучительного содержания. *Киевская старина*. 1892. № 3. С. 388–408; 1892. № 4. С. 37–58; 1892. № 5. С. 157–175.
12. Житецкий П. Мысли о народных малорусских думках. Київ : Типогр. Г. Т. Корчак-Новицкаго, 1893. 250 с.
13. Записки о Южной Руси : в 2 т. / [сост., авт. предисл., примеч. П. А. Кулиш]. Санкт-Петербург : Издал П. Кулиш, 1856–1857. Т. I. 322 с.; Т. II. 451 с.
14. Иванов В. В. Современная деревня в Харьковской губернии. Харьков : Тип. Губерн. Правления. 1893. 29 с.
15. Ивановська О. П.; Ивановський П. О. Звичаєве право в Україні. Етнотворчий аспект : навчальний посібник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. 383 с.
16. Казки Покуття / зібрав О. Кольберг ; упоряд., підг. текстів, вст. ст., прим. та словн. І. В. Хланти. Ужгород : Карпати, 2001. 330 с.
17. Карский Е. Ф. Сказки / Белорусы : в 3 т. Монография. Т. III. Очерки словесности белорусского племени (в двух книгах). 1. Народная поэзия. Москва, 1916. С. 418–484.
18. Красиков М. М. «Карательні празники»: семантика наративів (за матеріалами фольклорно-етнографічних експедицій по Слобожанщині). Інтернет-конференція «Конфесійний фактор у процесах становлення української державності». URL : http://www.etnolog.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=110.
19. Легенди та перекази / упоряд. та прим. А. Л. Іоаніді ; вступ. ст. О. І. Дея. Київ : Наукова думка, 1985. 400 с.
20. Малахов В. Етика : курс лекцій : Навчальний посібник. Київ : Либідь, 2006. 384 с.
21. Драгоманов М. П. Малорусские народные предания и рассказы. Юго-Зап. Отд. Императ. Рус. Геогр. О ва. Киев : Тип. М. П. Фрица, 1876. XXV, 434, [2] с.

22. Народные песни Галицкой и Угорской Руси : в 3 ч. / собрал Я. Ф. Головацкий. Москва : Изд. Имп. О-ва Истории и Древностей Рос. при Моск. Ун-те, 1878. Т. I–III.
23. Петров В. Українські варіанти легенди про неплідну матір та ненароджені діти : Записи Ю. С. Виноградського та С. М. Терещенкової. *Матеріали до етнології й антропології*. Т. XXI/XXII. Ч. I : *Збірник праць, присвячений пам'яті Володимира Гнатюка*. Львів, 1929. С. 201–214.
24. Разумцева Г. І. Морально-етичні погляди українського народу за фольклорними джерелами: аксіологічний аспект : автореф. дис. ... канд. філософ. наук. Київ, 2004. 18 с.
25. Срібні воли : Казки гір і Підгір'я в записях Степана Пушика. Київ : Веселка, 1995. 398 с.
26. Сумцов Н. Ф. Очерки истории южно-русских апокрифических сказаний и песенъ. Київъ, 1888. 161 с.
27. СУС – Сравнительный указатель сюжетов : Восточнославянская сказка / сост. Л. Г. Бараг, И. П. Березовский, К. П. Кабашников, Н. В. Новиков. Ленинград : Наука, 1979. 439 с.
28. Три золоті слова : Закарпатські казки Василя Короловича / запис текстів та впоряд. П. В. Лінтура. Ужгород : Карпати, 1968. 240 с.
29. Українські анекдоти : від козацьких часів і по наші дні / упоряд. і авт. передм. В. Чемерис. Київ : Український письменник, 1995. 382 с.
30. Українські народні думи та історичні пісні : зб. для серед. та ст. шк. віку / упор., приміт. О. М. Таланчук, авт. передм. Б. П. Кирдан. Київ : Веселка, 1990. 239 с.
31. Українські народні казки : казки Гуцульщини / запис, упоряд. і літ. опрац. М. Зінчука. Львів : Світ. 2003. Кн. 1. 384 с.
32. Християнська мораль в українській усній поетичній творчості / упоряд. О. С. Беринда. Львів : ПАІС, 2010. 340 с.
33. Чарівне горнятко : казки / запис текстів С. Далавурака, М. Івасюка, В. Бандурака та С. Пушика ; упоряд. С. Далавурак та М. Івасюк. Ужгород : Карпати, 1971. 256 с.
34. Ящуржинській Хр. Колядки релігійно-апокрифіческого содержания. *Киевская старина*. 1895. № 2. С. 207–217.

REFERENCES

1. ANTONOVYCH, Volodymyr. Three National Types of the People. In: Olha TODIYCHUK and Vasyl ULIANOVSKYI, compilers. *Volodymyr Antonovyich* .

My Confession: Selected Historical and Journalistic Works. Kyiv: Lybid, 1995, pp. 91–101 [in Ukrainian].

2. BERDYAEV, Nikolai. *On the Person Mission (Experience of Paradoxical Ethics)*. Paris: Modern Notes, 1931, 318 pp. [in Russian].

3. BRILEVA, Irina. *The Concept of Sin in the Structure of a Folklore Work*. Extended Abstract of a Ph.D. Thesis in Philology. Moscow, 2007, 25 pp. [in Russian].

4. VDOVYCHENKO, Nataliya. *Verbalization of Linguistic and Ethical Concepts in Ukrainian Language Picture of the World*. Ph.D. in Philology Thesis. Odesa, 2015, 22 pp. [in Ukrainian].

5. Galician-Ruthenian Folk Legends: Collected by Volodymyr HNATIUK. In: Volodymyr HNATIUK, ed.-in-chief. *Ethnographic Collection*. Lviv, 1902, vol. 12, vol. 1., 219 pp.; vol. 13, vol. 2, 288 pp. [in Ukrainian].

6. HALCHENKO, H. *The Principle of Nature Conformity as a Strengthening of Priority of Spiritual and Moral Components in the Personality Upbringing (Social and Philosophical Analysis)*: Extended Abstract of a Ph.D. Thesis in Philosophy. Kharkiv, 2005, 19 pp. [in Ukrainian].

7. GRINCHENKO, Boris. *From the Mouths of the People: Ukrainian Stories, Fairy Tales, etc.* Chernigov: Zemstvo Printing-House, 1901, 488 pp. [in Russian].

8. HRINCHENKO, Borys. *Works in Two Volumes*. Kyiv: Publishers of the AS of Ukrainian SSR, 1963, vol. 1, 604 pp., vol. 2, 592 pp. [in Ukrainian].

9. HRUSHEVSKYI, Marko. *Child in the Customs and Beliefs of the Ukrainian People*. Kyiv: Lybid, 2006, 256 pp. [in Ukrainian].

10. *Hutsulshchyna: Fourth Part*. Written by prof. Volodymyr SHUKHEVYCH. Lviv, 1904, 272 pp.; *Fifth Part*, 1908, 300 pp. [in Ukrainian].

11. ZHYTETSKY, Pavel. Ukrainian Poems of Moralizing Content. In: Evgeny KIVLITSKY, ed.-in-chief. *Kievan Past*, 1892, no. 3, pp. 388–408; 1892, no. 4, pp. 37–58; 1892, no. 5, pp. 157–175 [in Russian].

12. ZHYTETSKY, Pavel. *Thoughts on the Folk Ukrainian Dumy*. Kiev: Printing-House of G. T. Korchak-Novitsky, 1893, 250 pp. [in Russian].

13. KULISH, Panteleimon, compiler. *Notes on Southern Rus: In Two Volumes*. Prefaced and annotated by Panteleimon KULISH. Saint-Petersburg: Bookmaker Panteleimon Kulish, 1856–1857, vol. 1, 322 pp.; vol. 2, 451 pp. [in Russian].

14. IVANOV, Vasily. *Modern Village in the Kharkov Province*. Kharkov: Printing-House of the Province Government, 1893, 29 pp. [in Russian].

15. IVANOVSKA, Olena and Petro IVANOVSKYI. *Customary Law in Ukraine. Ethnos-Creative Aspect: A Teaching Aid*. Kyiv: Publishing-Polygraph Center «Kyiv University», 2014, 383 pp. [in Ukrainian].

16. *Tales of Pokuttia*. Collected by Oskar KOLBERG. Compiled, prefaced, annotated by Ivan KHLANTA. Uzhhorod: Carpathians, 2001, 330 pp. [in Ukrainian].
17. KARSKY, Evfimy. Tales. In: Evfimy KARSKY. *Byelorussians: In Three Volumes*. A Monograph. Vol. 3. Essays of the Folklore of the Byelorussian Tribe (In Two Books). 1. Folk Poetry. Moscow, 1916, pp. 418–484 [in Russian].
18. KRASYKOV, Mykhailo. «Punitive Holidays»: Semantics of the Narratives (After the Materials of Folklore-Ethnographic Expeditions in Slobozhanshchyna). Internet-Conference *Confessional Factor in the Processes of Ukrainian Statehood Formation* [online]. Available from: http://www.etnolog.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=110 [in Ukrainian].
19. *Legends and Traditions*. Compiled and annotated by A. IOANIDI. Prefaced by Oleksiy DEI. Kyiv: Scientific Thought, 1985, 400 pp. [in Ukrainian].
20. MALAKHOV, Viktor. *Ethics: A Course of Lectures: A Teaching Aid*. Kyiv: Lybid, 2006, 384 pp. [in Ukrainian].
21. DRAHOMANOV, Mykhailo. *Ukrainian Folk Legends and Stories*. South-Western Department of the Imperial Russian Geographic Society. Kyiv: Printing-House of M. P. Frits, 1876, 25, 434, [2] pp. [in Russian].
22. *Folk Songs of Galician and Hungarian Rus: In Three Parts*. Collected by Yakov GOLOVATSKY. Moscow: Publishers of Imperial Society of History and Antiquities of Russia at the Moscow University, 1878, vol. 1–3 [in Russian].
23. PETROV, Viktor. Ukrainian Versions of the Legend on the Barren Mother and Unborn Children: Records of Yuriy VYNOHRADSKYI and S. TERESHCHENKOVA. *Materials for Ethnology and Anthropology*. Vol. 21 / 22. Part 1: Collected Works to Commemorate Volodymyr Hnatiuk. Lviv, 1929, pp. 201–214. Lviv, 1929, pp. 201–214 [in Ukrainian].
24. RAZUMTSEVA, H. *Moral and Ethical Views of the Ukrainian People according to Folklore Sources: Axiological Aspect*: Extended Abstract of a Ph.D. Thesis in Philosophy. Kyiv, 2004, 18 pp. [in Ukrainian].
25. *Silver Oxen: Tales of the Mountains and Pidhirya in the Records of Stepan Pushyk*. Kyiv: Rainbow, 1995, 398 pp. [in Ukrainian].
26. SUMTSOV, Nikolai. *Essays of the History of South-Russian Apocryphal Legends and Songs*. Kiev, 1888, 161 pp. [in Russian].
27. BARAG, Lev, Ivan BEREZOVSKY, Konstantin KABASHNIKOV and Nikolai NOVIKOV, compilers. *CIP – Comparative Index of the Plots: East-Slavic Tale*. Leningrad: Science, 1979, 439 pp. [in Russian].
28. LINTUR, Petro, compiler. *Three Golden Words: Transcarpathian Fairy Tales of Vasyl Korolovych*. The texts are recorded by Petro LINTUR. Uzhhorod: Carpathians, 1968, 240 pp. [in Ukrainian].

29. CHEMERYYS, Valentyn, compiler. *Ukrainian Anecdotes: From the Cossack Times till Nowadays*. Prefaced by Valentyn CHEMERYYS. Kyiv: Ukrainian Writer, 1995, 382 pp. [in Ukrainian].
30. *Ukrainian Folk Dumy and Historical Songs: Collected Volume for the Middle and Senior School Age*. Compiled and annotated by Olena TALANCHUK, prefaced by Borys KYRDAN. Kyiv: Rainbow, 1990, 239 pp. [in Ukrainian].
31. ZINCHUK, Mykola, compiler. *Ukrainian Folk Fairy Tales: Stories of Hutsulshchyna*. Recorded and literary treated by Mykola ZINCHUK. Lviv: World, 2003, book 1, 384 pp. [in Ukrainian].
32. BERYNDA, O. *Christian Morality in Ukrainian Folklore*. Lviv: PAIS, 2010, 340 pp. [in Ukrainian].
33. DALAVURAK, Stepan and Mykhailo IVASIUK, compilers. *Magic Cup: Fairy Tales*. The texts are recorded by Stepan DALAVURAK, Mykhailo IVASIUK, Volodymyr BANDURAK and Stepan PUSHYK. Uzhhorod: Carpathians, 1971, 256 pp. [in Ukrainian].
34. YASHCHURZHYNsky, Khrisanf. Carols of Religious and Apocryphal Content. In: Vladimir NAUMENKO, ed.-in-chief. *Kievan Past*, 1895, no. 2, pp. 207–217 [in Russian].

SUMMARY

The popular notion of sin is influenced by the traditional ethos of Ukrainians, their ideas of good and evil, moral, ethical and customary precepts, behavioral, age and gender norms, as well as religious views, voiced within the postulates of popular Orthodoxy. The study of these issues, suppressed by the Soviet science for a long time, gives the comprehension of the expressiveness of national picture of the world, national character and mentality of Ukrainians, beliefs systems of folk religion. New touches to the proposed theme are added by the consideration of the artistic reception of the mentioned issues in Ukrainian folklore, on the materials of both prose and song genres within secular and religious orientation.

Thus, *the purpose and objectives* of our work is to consider the concepts of *sin* and human sinfulness in the Ukrainian folklore, revealing the features of their reflection in folk works, types of sins and ways to eliminate them, their symbolic and poetic content, linguistic and stylistic means of verbalization.

The object of the work is an array of folklore, prose and poetry works with a specific theme. *Subject* includes the plots and motives of sins committing and ways to avoid it, punishment for violations.

Sin is the sum of actions that are estimated negatively by the community; this is an open violation of the norm. Condemnation of the gravity of sin is differentiated depending on the place, time and identity of the offender. Sins related to church practice, as well as curses, insults, theft, and fornication, are distinguished. Murder, other than unintentionally, during a fight, is considered to be the greatest of them.

Drunkenness is thought to be a great dishonour and a sin, because a drunkard becomes a bad worker, loses his moral character, ruins his family. This is mentioned in a number of poems, proverbs and sayings, and so on. Sins can be removed by prayer, fasting, sincere repentance, and redemption, that is a difficult task (see folk narratives). Examples of public condemnation and punishment of sinners after death, pictures of heaven and hell, folk eschatology are given as the samples of folklore motifs, plots and characters.

Keywords: sin, folklore, church, secular violations, punishment, heaven and hell, eschatology, confession, penance.